

Мальована Ю.Г.

Інтегративний потенціал політичних ритуалів

Процеси демократизації і трансформації політичної системи стали поштовхом до активізації використання нових форм комунікації між владою й суспільством, зокрема символічної системи, неодмінною складовою якої є ритуальні дії. У статті розглянуто політичні ритуали як механізм консолідації суспільства та відображення суспільно-політичних перетворень.

Ключові слова: інтеграція суспільства, консолідація, ритуал, політичний ритуал, ритуальний символ, символізм.

статье рассмотрены политические ритуалы как механизм консолидации общества и отражения общественно-политических преобразований.

Ключевые слова: интеграция общества, консолидация, ритуал, политический ритуал, ритуальный символ, символизм.

The processes of democratization and transformation of the political system became the impetus to enhance the use of new forms of communication between government and society, including symbolic systems, which are indispensable ritual actions. Considered political rituals as a mechanism of consolidation of the society and a reflection of social and political transformations.

Key words: integration of the society, consolidation, ritual, political ritual, ritual symbol, symbolism.

УДК 32.019.5 316.776

Мальована Ю.Г.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Запорізького національного
університету

Процессы демократизации и трансформации политической системы стали толчком к активизации использования новых форм коммуникации между властью и обществом, в частности символической системы, непременной составляющей которой являются ритуальные действия. В

Динамічність, швидкозмінність і багатоваріантність перебігу політичних процесів призвели до пошуку нових способів впливу на суспільну свідомість через певні засоби театралізації політики, щоб втримувати навколо неї увагу й робити більш вражаючою, яскравою та наочною, з одного боку, а з іншого – демонструвати стабільність, послідовність, легітимність обраної влади. Найкраще перелічені завдання вирішуються шляхом використання особливо популярних естетичних і символічних засобів здійснення політики. Алгоритмічність і повторюваність певних політичних дій сприяли виокремленню ритуальних, часом сакральних елементів у політиці. Спроби віднайти успішні та оптимальні способи втримання й здійснення політичної влади, надання їй нормативності й традиційності, механізми соціального управління додатково актуалізували потребу у використанні наявних ритуальних дій чи продукуванні нових.

Роль ритуалу у функціонуванні суспільства досліджувалася багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, серед яких А. Ахієзер, А. Байбурін, Ж. Баландьє, В. Бурлачук, Е. Дюркгейм, М. Еліаде, В. Карасик, К. Леві-Стросс, Б. Малиновський, В. Нечипуренко, О. Потебня, Г. Почепцов, Л. Стрій, Е. Тейлор, В. Топоров і багато інших. Незважаючи на те що питання, яке вивчається, достатньо висвітлюється в джерелах, існують аспекти, що потребують додаткової уваги.

Мета публікації полягає в розкритті сутності політичного ритуалу як консолідуючого механізму. Завданнями дослідження є виокремлення інтегративної функції серед основних призначень політичного ритуалу; визначення напрямів реалізації інтегративної властивості політичного ритуалу; встановлення зв'язку між символами й ритуалами.

Поширеність ритуалу в багатьох суспільствах свідчить про його непересічну ціннісну вагу. Насам-

перед варто зазначити, що синтетичним визначенням політичного ритуалу є розуміння останнього як «стандартизованого повторення політично значимих дій, ідеологічно (міфологічно) санкціонованих і драматично інсценованих, з метою регулярного підтвердження і зміцнення соціально-політичних порядків» [1, с. 122]. З одного боку, спостерігається тенденція до раціоналізації влади шляхом прийняття ефективних рішень, з іншого – емоціоналізація через проведення символічних акцій. Тобто, ритуал став однією з технологій взаємодії між владою та суспільством, способом візуального вираження політичних рішень і політичних дій, засобом інтерпретації ідеологічних позицій владних структур та осіб, указуючи на їх реальність, стабільність і традиційність.

Визначити консолідуючу властивість політичного ритуалу можливо крізь призму його функціонального навантаження. Зокрема, український науковець В. Карасик називає характерні риси ритуалу через його призначення: 1) констатувати щось, 2) інтегрувати й консолідувати учасників подій у єдину групу, 3) мобілізувати їх на виконання певних дій або вироблення певного ставлення до чогось, 4) закріпити комунікативну дію в особливій, заданій формі, що має надціннісний характер [2]. На інтегративній функції ритуалу наголошував ще Е. Дюркгейм, виділяючи її поряд із функціями соціалізації, відтворення (оновлення та підтримання традицій, норм, цінностей колективу) і психотерапевтичного ефекту [3, с. 30–31]. До перелічених можна додати ще властивості ритуалу акумулювати соціальну пам'ять, сприяти легітимізації режиму та популяризації політики як діяльності, репрезентації певної ціннісної системи, супроводжувати наділення й позбавлення влади. Крім того, на тлі ускладнення політичних, соціально-економічних проблем ритуали емоційно розванта-

жують суспільну психіку, проте можуть виступати і джерелом конфліктних ситуацій.

Політичним ритуалом може вважатися безліч політичних подій: мітинги, протестні марші, конференції, з'їзди політичних партій, прийом до лав партії, вшановування пам'ятних об'єктів чи осіб, урочистості з приводу державних свят, відкриття нових державних пам'яток, звернення Президента України з промовою на честь свят чи іншої події загальнодержавного значення, церемоніали згідно з політичним протоколом, зустрічі з політичними делегаціями чи лідерами та багато інших. В українського дослідника М. Юрія знаходимо класифікацію ритуалів за їхніми функціями: кризові ритуали, здійснювані індивідом чи групою в критичні періоди життя чи як відповідь на гостру й зовсім невідкладну проблему; календарні ритуали; ритуали інтенсифікації для покращення взаємодії між членами групи та загалом підвищення ступеня групової згуртованості [4]. Однак усі вони здатні об'єднати суспільство, пришвидшуючи порозуміння навіть між соціальними групами з різними орієнтаціями та ціннісними системами.

Інтегративну властивість політичного ритуалу досить повно можна розглянути на прикладі ритуалу інаугурації Президента, який став для українців законодавчо визначеним. Як зазначає науковець А. Аверина, «він символічно затверджує низку цінностей політичної культури, у тому числі цілісність держави, авторитет державної влади, єдність націй; загальнолюдські морально-правові цінності; формування іміджу президента» [5]. Через інаугурацію вищі посадові особи намагаються завоювати чи підтвердити власний авторитет, нагадати про правонаступництво й легальність своєї влади. Одним зі способів підкреслення авторитетності обранця в ході ритуалу є достойна поведінка щодо політичних опонентів, що показує готовність лідера досягати консенсусу та кооперуватися задля здійснення прогресивних суспільно-політичних перетворень.

Аналізуючи інаугураційні промови російських, українських та американських президентів, А. Башук відзначає, що «ще до початку виступу слухачі мають уявлення, що президент буде говорити про країну, її громадян, її проблеми, про шляхи вирішення цих проблем. У цьому й сутність ритуальних політичних текстів, які покликані перманентно цементувати державність, будучи символічним нагадуванням про належність до єдиної нації» [6]. Висвітлюючи питання, які хвилюють населення, лідер інтуїтивно запевняє людей у власній спроможності подолати й вирішити всі труднощі. Це є символічним поштовхом до суспільної єдності, об'єднання навколо загальнозначимих проблем задля їх вирішення спільними зусиллями. Консолідоване суспільство буде ідентифікувати себе з титульною нацією та свідомо приєднуватись до більшості. Варто відмітити, що экс-президент

В. Ющенко вперше проводив церемонію інаугурації на Майдані, коли побачити це дійство мали змогу всі бажаючі, чим підкреслювалась символічна близькість до народу і єдність із ним.

До здійснення ритуалу інаугурації залучають політичні символи, які надають події святковості, державного значення, демонструють цінності, допомагають надати легітимності владі високопосадовців. Президенти США й багатьох інших країн дають клятву на Біблії, з якою в людей, вихованих в іудео-християнській культурній традиції асоціюються моральні заповіді Мойсея та етика любові й ненасильства Христа. Президент Росії як світської держави дає клятву на Конституції, щоб затвердити у свідомості громадян цінність правозаконності [5]. Президент України присягає на Пересопницькому Євангелії, що актуалізує морально-етичні заповіді, демонструє щире відданість обранця Конституції та власному народові. Урочистість церемонії вступу на посаду глави держави відбувається згідно з конституційними процедурами, символізуючи наступність і безперервність влади, наділяючи діяча новою політичною роллю. З іншого боку, суспільство символічно поводить себе щодо статусу посадової особи, що підкреслює визнання вищого становища, під час масових заходів через демонстративні дії тощо.

У сприйнятті масової моральної свідомості президент – ключова фігура політичного процесу, тому урочистий ритуал його вступу на посаду символічно пов'язаний із якимось новим етапом політичного життя, очікуванням змін на краще [5]. Отже, можна вважати, що й сама особа є символом: символом оновлення держави, національної єдності в політичних уподобаннях, політичного курсу, довгоочікуваних змін до кращого майбутнього. Закономірно, що саме на Президента як гаранта Конституції покладена консолідуюча функція. Усі його дії повинні збігатися з метою формування єдиної нації, агрегування розрізнених інтересів суспільства та їх узгодження задля зміцнення нації.

Звертаючись до інших видів політичних ритуалів, можемо побачити, що кожний із них ціннісно значимий. Так, ритуали організаційної діяльності політичних партій символізують цінності порядку, корпоративну етику партії тощо. Ритуали «вшановування» покликані зберігати історичну пам'ять, формувати патріотизм, повагу до військових подвигів. Ритуали з використанням державного прапора, герба, гімну актуалізують значимість символів державного суверенітету. Масові ритуальні заходи затверджують такі цінності, як права людини, громадські свободи, мир тощо [5]. Беручи участь у цих політичних ритуалах, громадяни стають дієвими особами політичного життя. Національні ритуали із залученням державної символіки найкращим чином виконують об'єднуючу функцію, адже апіорі є уособленням колективної ідентич-

ності. Для підсилення інтегруючої властивості ритуалів сучасні політики активно використовують українські етнічні мотиви, під час яких досить удало інсценуються відповідні символи.

Ритуал є важливим елементом політичного життя, який наочно демонструє окремі політичні події, ніби наближуючи їх до пересічних громадян, віддалених від епіцентру здійснення політики. Конкретний набір національних ритуалів дає змогу інтегруватися суспільству всередині держави, відчувати власну унікальність з одночасною відбудовою від інших суспільств. Зокрема, українська дослідниця А. Кравець висловила думку про ритуал як засіб «збереження життєдіяльності соціуму, владної ієрархії та відокремлення «своїх» від «чужих» у груповій консолідації» [7, с. 84]. Цей аспект має декілька варіацій: 1) ритуал прискорює процес ідентифікації (політичної, національної, ідеологічної), що природно зближує людей зі схожими позиціями; 2) досить ефективним механізмом створення єдності через ритуал є загроза з «третього» боку (уявна чи реальна), тобто згуртованість є чи не єдиним способом подолати «ворога».

Питання інтеграції за посередництвом ритуалів на конфліктному тлі розглядав російський дослідник С. Поцелуєв, який уважав ритуал способом зняття соціального напруження: «Символічні політичні акції націлені не на вирішення конфліктів раціональними засобами діалогів і переговорів між відповідальними й самостійними громадянами, а на ритуальну «каналізацію» конфліктів через виробництво емоційного консенсусу» [8, с. 29]. Тим самим наголошується на значенні ритуалізації конфліктів у погашенні агресивних протестних настроїв, їх локалізації, що надає можливість управляти конфліктом. У цьому випадку політичний ритуал консолідує громадян зі спільним невдоволенням (ситуацією, посадовцем, інститутом), спрямовуючи агресію на інший об'єкт, що дає системі змогу далі існувати й запобігає соціальному вибухові.

Важливим є звернення до ритуалів під час кризових ситуацій з метою об'єднання зусиль для їх вирішення. Ритуали дають змогу зовнішньо показати суспільству деякі події політичної реальності шляхом символізації окремих акцій. Наприклад, спалення стягів під час переламних політичних подій, публічне голодування політичної особи на знак протесту проти небажаних дій, перебування політика в зоні нестабільності чи лиха з метою демонстрації керованості ситуації. Інший аспект інтегративної сили ритуалу в періоди потрясінь – це об'єднання представників політичної еліти з метою вироблення єдиної позиції з проблемного питання і стратегії реалізації ритуалу.

Будь-який політичний ритуал має ціннісну значимість, яка виражається через символічні засоби й так сприймається на емоційному рівні індиві-

дами. За переконанням Т. Парсонса, «для узаконення соціального порядку необхідна система конституюючого символізму, яка засновується на тотожності й солідарності громади, а також на переконаннях, ритуалі та інших культурних компонентах, які є втіленням такого символізму» [9, с. 805]. Символічний ритуал тим самим здатен впливати на думки й поведінку людини, програмуючи на виконання певних ролей і спонукаючи до потрібних спільних дій. Ритуали, які базуються на наявних у свідомості вподобаннях, цінностях, традиціях, не вступають у конфлікт із природним суспільним розвитком, є довготривалими, традиційними та постійно повторюваними.

Поряд із позитивним потенціалом політичного ритуалу як єдиного компонента простежуються й негативні аспекти ритуалізації політичного процесу, а саме: за ритуалами можна приховати неефективну політику, недієздатність влади, одночасно об'єднуючи суспільство ілюзорними уявленнями про добробут і розвиток країни, або, навпаки, роз'єднувати суспільство й диференціювати його за вподобаннями, відволікаючи увагу від наявних державних проблем. У цьому контексті надзвичайно важливими та яскравими є політичні ритуали за авторитарних політичних режимів, які послугують збереженню високого рівня легітимності влади й кредиту довіри, маніпулюючи суспільною свідомістю. Більш значущим є саме дійство, розігране на архетипах і стереотипах, ніж зміст ритуального об'єкта. Створюється враження тотальної цілісності спільності, послідовності й наступності політичного процесу з одночасним приховуванням реальних проблем і бездіяльності.

Символічні ритуали впливають на індивіда на рефлексорному рівні, оминаючи свідоме сприйняття, екстраполюючи потрібні цінності та реальні події у сферу бажаних і уявних. «Саме в ритуалі люди на несвідомому рівні відчувають свою єдність, ними володіють спільні почуття і настрої – те, що відсутнє в повсякденному житті, причому в ритуалі люди спілкуються не тільки один з одним, а й відновлюється зв'язок між предками та нащадками, минулим і сьогоденням» [3, с. 31]. Представники влади можуть досягати реальних прагматичних завдань, адже ритуал ретельно продуманий і відповідає підсвідомим очікуванням людей, акумулює соціальну пам'ять. Уніфікація більшості людей на підґрунті героїчних сторінок, єднання в трагічні для країни періоди однаково успішно сприяють установленню наступності і єдності поколінь. В Україні довготривалими й перманентними є ритуали, сконцентровані навколо ідеї незалежності, які викликають ентузіазм і натхнення в процесі її практичного втілення.

У підсумку варто відмітити певну двоїстість використання інтегративного потенціалу політичних ритуалів. З одного боку, політичний ритуал

спонукає до активності громадян, продукування нової якості життя, сприяє залученню до масових дій, адже «естетичне переживання піднесеності стає засобом оновлення історичної пам'яті, а відтак згуртування спільноти» [10, с. 191]. Ритуали виховують спільну ідентичність, репрезентують солідарність спільноти, сприяють виробленню єдиної позиції й оцінки конкретної події. Але з іншого боку, ритуалізація авторитарно нав'язує вже сконструйовані моделі сприйняття політичної дійсності, надаючи емоційний поштовх. Ціннісні орієнтації політичної еліти зумовлюють обрання відповідних ритуалів.

Отже, політичний ритуал являє собою ретельно продуману, систематично повторювану, послідовну програму дій із чіткими процедурами та виконує важливі суспільні функції. Викладені вище спостереження дають змогу відзначити, що інтегративна функція ритуалу використовується з подвійною метою – викликати ентузіазм громадян, мобілізувати на досягнення спільних цілей, але водночас упровадити вже сконструйовані моделі сприйняття політичної дійсності, обмежуючи суспільну ініціативу. Крім того, технології ритуалізації можна використовувати як конструктивно (консолідувати, виховувати цінності, активізувати і спонукати громадян до конкретних дій), так і деструктивно (підмінювати реальні дії, штучно вирішувати проблеми, розколювати суспільство). Наостанок зазначимо, за рахунок інтегруючої властивості політичний ритуал може бути механізмом символічної репрезентації ідентичності й суспільної єдності, надає можливість підтримувати рівновагу та соціальний порядок. Сучасні реалії стимулюють розгляд політичних ритуалів як засобу трансформації політичної свідомості, що видається перспективним напрямом подальших наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шестов Н. Политический миф теперь и прежде / Н.И. Шестов ; под ред. проф. А.И. Демидова. – М. : ОЛМАПРЕСС, 2005. – 414 с.
2. Карасик В.И. Языковой круг: Личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.studfiles.ru/preview/1806336/page:35/>.
3. Байбурин А. Ритуал в традиционной культуре. Структурно-семантический анализ восточнославянских ритуалов / А. Байбурин. – СПб. : Наука, 1993. – 223 с.
4. Юрій М. Соціологія культури : [навчальний посібник] / М. Юрій. – К. : Кондор, 2006. – 302 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1584072013796/sotsiologiya/sotsiologiya_kulturi.
5. Аверина О. Ценностная функция ритуала в политической культуре / О. Аверина // Бренное и вечное: социальные ритуалы в мифологизированном пространстве современного мира : материалы Всерос. науч. конф. 21–22 октября 2008 г. / НовГУ им. Ярослава Мудрого. – Великий Новгород, 2008. – С. 11–13. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://brennoe-i-vechnoe.narod.ru/08-2.html>.
6. Башук А.И. Коммуникативные стратегии политического ритуала / А.И. Башук [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.politex.info/content/view/235/30>.
7. Кравець А. Політична антропологія : [монографія] / А. Кравець. – Дніпропетровськ : Нац. металургійна академія України, 2012. – 178 с.
8. Поцелуев С. Ритуал как средство управления политической агрессией: формы, стратегии, случаи / С. Поцелуев // Политическая концептология. – 2014. – № 2. – С. 25–39.
9. Парсонс Т. О социальных системах / Т. Парсонс ; под ред. В.Ф. Чесноковой и С.А. Белановского. – М. : Академический Проспект, 2002. – 832 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://depositfiles.com/ru/files/14qyk65op>.
10. Бушанський В. Естетика політичної влади : [монографія] / В. Бушанський. – К. : ПАРАПАН, 2009. – 360 с.